

Vörös csillag a Nemzeti Színház homlokán¹

I. Küzdve és bízva: 56 ősze

„Írnok: ...*De ki merész elmondani amit lát?
Ocsmány világ ez! Azért pusztul el,
Mert ilyen bűnökről hallgatni kell.*”
(Shakespeare: III. Richárd)

NYÍLIK A VILÁG. A hazai színháziaknak távolabbra vezettek utak 1956 nyarán. A június 17-én megszavazott szövetségi nyilatkozatban olvasható: „Érthetetlen dolog, hogy az idei párizsi fesztiválon ismét nem szerepeltünk. Ezen kívül meg kell szervezni, lehetőséget kell nyújtani arra is, hogy művészeink külföldi tanulmányutakon vegyenek részt.” Gobbi Hilda erre hivatkozhatott a felsőbbeknél, s az ő tekintélye és szívóssága a bürokrácia és a politika terepén felszedte az aknákat, és júliusban (18–22) 160 színházi és filmes személlyel s bizonyára néhány ÁVH-s alakkal is kísérve művészhajó indulhatott Bécsbe. Szakmai útnak aligha mondhatták persze, bécsi színház alig játszott már, a párizsi Lido revü vendégszerepelt az osztrák fővárosban; s Molnár Ferenc *Hattyú* című darabjának amerikai filmváltozata volt a hét eseménye. Így jobbára maradt a kirakatok ámulata, hozzá: a zokniba és bugyiba rejtett dollárok jóvoltából a bevásárolókedv a shilling-készlet szerint hullámzott. A szépművészeti múzeum Breughelképeit őrző termeit sem láthatták, mert mire a tárlatjáráson odajutottak volna, a gyűjteményszakaszmár bezárt... Hazafelé „A hajóúton is csak nejlonról és árakról volt szó” – jegyezte naplójába Gábor Miklós (*Sánta szabadság*). Fialatok társasága, „delegációja” Berek Kati, Schubert Éva, Vámos László és Szinétár Miklós Párizsba és Avignonba utazhatott. Ahol megismerhették a TNP előadásait és Jean Vilar Népszínházát. A *Színház és Filmművészet* című havilap nyári, kora őszi számai már párizsi, berlini (Brecht) és más külföldi színházak eseményeiről, Felzenstein operarendezéseiről, a bukaresti Nemzeti párizsi vendégjátékáról is beszámoltak. Major Tamás hivatalosan július első hetében Párizsba utazott, ahol a Nemzeti tagjának, Somló Istvánnak az ott élő testvére vacsorára hívta a Nemzeti direktorát. Ami majd hasznot ígért Somlónak is, mert augusz-

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *„Templom, parlament, kőpad: megannyi színpad” – ÁVH-s (be)sűgőkkal* (2014).

1 Részlet a szerző készülő Major Tamás-monográfiájából.

tusban először látogathatta meg András bátyját, s hogy hosszabbítsa maradását, Major jóindulatát kérte. Hazatérve bólintott a direktor, így Somló augusztus 27. helyett szeptember 7-ig élte a francia főváros színházi és művészi életét. Alighanem ez a Párizs-szövetség az, amely az elkövetkezendő évek Major–Somló barátságát alapozta, melynek jeleként 1957 tavaszán ő lett a Nemzeti Kossuth-díjasa. Major Párizs-járásáról keveset tudunk Somlótól, de egyet bizonyosan: igazgatója látta Beckett *Godot*-ját a Hébertot Színházban: „...velem együtt bele-szeretett a darabba, és minden valószínűség szerint még ez évben játszani fogja” – olvashatjuk október 25-ei, Párizsba postázott levelében –, mintha két nappal korábban semmi sem történt volna Pesten és a Nemzetiben. Mi alapozta meg Major lelkesedését? Alighanem a játék külsősége, hogy bohóctréfának mutatja magát, s Major vélhetően színészi magára is gondolt, talán Pozzó alakítását nézve. Meglehet, Majort párhúságében inspirálta az is, hogy úgy értelmezheti a *Godot*-t, mely leleplezi a kapitalizmus emberének szolgálta voltát és várakozását a jobb életre, amit majd a kommunizmus teljesít be...? Avagy csak Somlónak akart helyeselni? Netán egy stúdiószínház újdonságának gondolta? Merthogy 1954 óta a Nemzeti vezetőiben változatos elgondolások formájában érett egy harmadik játszóhely igénye. Alighanem együtt gomolygott benne számos impulzus a Nemzeti frissítésének óhajával, miközben a Brecht-bemutatóra szólító hangokat és jeleket nem akarta hallani – ezt is Somló levelezéséből tudjuk. A tavaszi közélet a nyárral tovább forrósodott: június 27-én a Petőfi Kör sajtóvitája több mint ötezres hallgatóság előtt bonyolódott; Poznan híre is izzította a hangulatot; június 28-án Nagy Imre 60. születésnapja az Orsó utcai házban híveinek az értelmiség tüntetéserejű ünnepévé emelkedett. Alighanem Párizsban éri az igazi döbbenet Majort, mert a *Le Monde* közreadta Hruscsov száz és fél oldalas, gépelt kongresszusi beszédét, így baloldali magyar és francia ismerősök körében van mit vitatni. Mulatságos is Mocsár Gábor egykori főmunkatárs emlékezetét olvasni: hihetetlen szinte, hogy a *Szabad Nép* szerkesztősége július elején Nyugatról berepített légballonok anyagából olvasta s vitatta meg a kommunista fordulatot jelentő február végén elmondott teljes Hruscsov-szöveget (*Eleitől fogva*). Sztálin és bandájának alvilági leltára, hithű bolseviknak itthon és külföldön is eszmerogyasztó csapást jelentett. Major még Párizsban időzött, amikor július 18-án megkezdődött a felső pártvezetés értekezlete, melyen Mikojan vezetésével a szovjet delegáció diktátumára Rákosi Mátyás lemondott minden tisztréről, s július 22-én örökre távozott Magyarországról. Major 20-án érkezett haza, tehát a 21-ei fordulat eseményéről már itthon értesült. Rákosi utódja, Gerő is hasonlóan elvakult magyargyűlölő bolsevik, de alant az emberek egyre bátrabban beszéltek s cselekedtek. Nyári szünetre kényszerült ugyan a Petőfi Kör, de a cselekvőkedv nem pihent. A párt új értelmiségi politikáját a *Társadalmi Szemle* szeptemberi száma közölte, melyre már hangolt Sebestyén György, a *Magyar Nemzet* munkatársa, színikritikus. Aki 1956 őszén Ausztriába távozott, fordító, színházi tanulmányok szerzője, a nyolcvanas évek végén az Osztrák Pen elnöke s egyben a magyar titkosszolgálat ügynöke. Az augusztus 26-ai számban Sebes-

tyén *A barlangkorszak vége* című írásában a változások történelmi súlyát méltatta. Cs. Szabó László Londonból hivatkozott Sebestyénre: „...a barlangkorszak Sztálin kozmikus fénykorával azonos. Forgandó az istenek szerencséje a moszkovita mitológiában: Apolló-Sztálin, aki nemrég vakító lángszerkerét hajtotta a keleti égbolton, ma a pokolban ül fondorlatos ördögei közt, mint az Alvilág ura. Gondolom, Berija szolgálja fel neki a kénköves vacsorát” (*Látóhatár*, 1956, 247-251). A börtönből szabadult és szanatóriumi kezelésre kényszerült Losonczy Géza, visszatérően a közéletbe, szólásra készült, akinek az MDP különféle beosztásokat ajánlott, de nem fogadta el. Szakírók szerint Kádár János, Angyalföld elsőtitkára, már a KB tagja is látta és véleményezte Losonczy írását. A *Művelt Nép* szeptember 2-ai számában közölt cikk a torzulások, mulasztások, törvénytelenések tényeit és okát élesítette. Fontos tételként összegezte: „A régi és az új értelmiséget már a XX. kongresszus előtt, még inkább a kongresszus után egyre közelebb hozta egymáshoz a 49-53-as hibák jóvátételére irányuló közös vágy.” Országos visszhangja kerekedett Losonczy véleményének, s különféle értelmiségi találkozókra hívták, gyakran járt vidéken is. S ha Major a Petőfi Kör nyilvánosságáig nem is fokozta közügyi érdeklődését, a politika kulisszája mögött azért építette a kapcsolatokat. Karinthy Ferenc idézi fel (*Van itt valaki*), hogy ötvenhat nyarán Mészáros Ági férjének, Voith Lajosnak belvárosi presszójába hívta Major, ahol Kádár Jánossal, Kállai Gyulával, Donáth Ferencsel találkozottak: „Cini, mondta Major, meg kell ismerned ezeket az embereket, hamarosan ők csinálják majd a politikát. Fantasztikus orra volt az ilyesmihez, egy lépéssel mindig a többiek előtt járt.”

A helyzet fokozódott a színházi életben is: augusztus 30-án hazatért Páger Antal, mely bolydította a színi életet; Lipótvárosban tüntettek, s a színházi szövetségben szeptember 21-én a szövetség elnöksége ülésezett, melyen főként személyi ügyek politikai kérdéssé emelkedtek. Both Béla, a szövetség főtitkára beszámolt arról, hogy a helyi pártbizottság kérésére (!) a nyolc év börtönét is letöltött Kiss Ferenc Győrbe szerződik. Továbbá: „Néhány napja Major elvtárs bejelentette, hogy Jávor Pál szeretne visszatérni, sőt akkor venné legszívesebben, ha ez csere formájában történne, vagyis ha Páger visszatérne.” Derűltség fogadta a majori ajánlatot, ami a helyzet politikai kényes voltának feloldását célozta. Felsőbb óhajra Major Both Béla és Darabos Iván államtitkár társaságában augusztus 30-ai hazatérését követően tárgyalt Págerrel, aki a Gellért szállóban lakott. Elhangzott a szövetségi ülésen, hogy Molnár Ferenc színész-kezelője, Darvas Lili is szívesen hazatérne Amerikából. Horvai István megjegyezte: „Jó volna Jávort hazahozni”, s ha a Nemzetihez szerződhetne. Az is kitért a megbeszélésen, hogy Major konspirációja folytán Páger ügye nem került a budapesti színigazgatók ülése elé. Ugyanakkor egy belügyi összefoglalóban arról értesülünk, hogy Major külön is találkozott Págerrel, esetleges Nemzeti-beli tagságának a gondolatában. Tanácsalanság mutatkozott az elnökségi ülésen, mert hivatalosan nem tájékoztatták őket Páger hazatérésének körülményeiről. Major talán tudta vagy sejtette, s épp ezért homályosította az eseményt: Kállai Gyula volt

az, aki 1956 márciusának végén írásba és pontokba szedett garancialevele indította hazatérésre Pábert, akit az ÁVH rezidens hadművelete már 1953 végén csábítani kezdte Buenos Airesben. A szövetségi ülés, melyről Major vélhetően taktikai megfontolásból távol maradt, bizonytalan légkörben zárult. A napi ügyek mellett a szövetség átalakítása is szóba került, melyre három hónapos határidőt szabtak, de hát 56 őszén az események már naponta zuhogtak. A színházi felső vezetés is ütemzavarral küszködött (a szövetségi ülés anyaga az OSZK színházi osztályának irattárában – fond: 18/67).

ÚJ ÉVAD. Augusztus vége és szeptember a felújítások és a próbák hónapja, de szeptember elején a *Dózsa Györggyel* elindult a nagyszínház évada, s a munkarendben már számoltak azzal is, hogy a bécsi Burg színházzal vendégjátékcsere-t bonyolítanak. Rákosi Moszkvába pucolt, Lukács György elvtárs Madách-elemzésének fénye (1955. tavasz) is megtört, így az esztendővel korábbi művészi-politikai tiltakozás (ötvenkilenc párttagművész levele a KV-nak) beérvén, a *Tragédia* tilalmát feloldották (felújítás: szeptember 10-én). Író és színház küzdve a drámáért, és bízva az előadásban, elérkezett a kegyelmi pillanat: Gellért Endre ismét, immár véglegesen elkezdhette Németh László 1953 óta a politika által csócsált darabjának, a *Galileinek* a próbáit. Korjellemező is: a hazai színházi helyzetről, az új évadról a *Szabad Nép* már nem Majort kérdezte, hanem Gellért Endre beszélt terjedelmes interjújában. Higgadtan és árnyalatosan, a legfontosabb gondokat sorolta: a műsor s az előadások uniformizálódását említve hibának látja, hogy sokan a Nemzetit követik. Racine és a görög klasszikusok hiányoznak a színházak repertoárjából, a „haladó” gondolat új formák keresését jelenti, ugyan a l’art pour l’art-t elutasítja, de híve a „bátor kezdeményezésnek. Javaslat: ne hivatali szempontok, hanem a közönség érdeklődése döntsön egy-egy előadás sorsáról. Mert a „színházak államosítása óta amúgy istenigazában nem bukhatott meg színdarab”. A jutalmazás új szempontját is említi: prémium illesse azokat, „akik nem félnek az újtól”. Azt is mondja Gellért: „megfeledeztünk a mi haladó hagyományainkról”. S az önkritika politikára is vált: „Túl sokat harcoltunk a naturalizmus és a formalizmus ellen, holott a magyar színház sosem volt olyan mértékben formalista, mint azt sokan belemagyarították. Ezért is elbátorodtak a formák keresésében a rendezők” (*Helyünk a deszkákon*). Beckett *Godot*-jának intézményes örömét Major már nem osztotta meg rendezőbarátjával, mert Gellért nem említette a *Szabad Nép*-beszélgetésben.

Major Háy Gyula *Varró Gáspár igazsága* című darabjának próbáját kezdte, mely szintén felszabadult a politika anatómiája alól. Háy augusztusban Kelet-Berlinben járt, Bertold Brecht temetésén. A Nemzeti házi szerzője 1932-ben ismerte meg a német színházi embert, s gyanítható, elégszer akarta Brecht-bemutatóra kapadni Majort, ám ez hiábavalónak bizonyult. De itt most szóljunk élesen egy erkölcsi szempontról: Háyról, vagyis a színház, a Nemzeti hiteléről. Ebben az öntisztulni akaró közhangulatban, bárminő a darab minősége, Háy Gyulával, a *Romok* (1947. III. 27.), *Az élet hídjá* (1951. II. 13.) az *Erő* (1952. II. 25.) szerzőjével előállni, művészi mellett erkölcsileg is hitelfogyatékos igyekezet. *Az élet hídjára*

Háy Kossuth-díjat kapott (1951), melynek hírére Révay József így közölte az íróval: „Látja, most valami édeskészen sekélyeset írt, erre végre Kossuth-díjat adhatok magának.” Nagy Imre érkezését követően Háy is megvilágosodott (1953), s megírta a szegénysorból érkezett s múltját feledő, osztályos öntudatában megroggyant lány sorsát. Még ha korábban tiltották is a darabot, de Háy néhány korábbi műve a rákosista propagandát harsonázta a Nemzeti színpadán. Illyés Gyula 1956–1957-es naplójában (*Atlantisz sorsára jutottunk*) majd feljegyezte: Háy panaszkolta: „Európa minden fővárosában állandóan játszanak, kivéve Budapesten” (1957. január 17.). A szerző földrajzi túlzásától eltekintve: ahol játszották ott se *Az élet hídja* vagy az *Erő* írójához ragaszkodtak, mert az *Isten, császár, paraszt* című művét jegyezték, mely 1946. május 10-én került a Nemzeti színpadára. Háy írói-igazmondói voltában korábban többszörösen is diszkriminálta magát és a Nemzeti Színházat, pontosabban: egymást hiteltelenítették. Úgyis, hogy amikor Németh László, Tamási Áron mellett élők és holtak (Bródy, Szomory, Hunyady stb.) sokasága tiltott szerző volt, a Nemzeti s vele a politika Háyt ünnepelte. Hozzáteszem: zeneakadémiai beszédében Németh Lászlót, Tamásit maga Major seprúzta ki a magyar színházi életből (1948. szeptember).

A SZÍNPAD SZENT, aki pedig odapiszkol, a Házat és méltóságát is becstelelníti. A *Galilei* mellett az új idők fordulatát jelzi például, ha egy eddig tiltott szerző darabjának ünnepét szervezik a Nemzetiben. Ha például: nem a győri színház, hanem Major Nemzetije hirdeti és állítja színpadra Herczeg Ferenc *Bizáncát*, egy birodalom pusztulásának végjátékát. Földes Gábor, a hithű kommunista, főrendező a *Bizánc*cal kezdte az évadot Győrben, s volt is akkora sajtója a fővárosban, mintha a Nemzeti adta volna elő. A történelmi idő az erkölcsi tisztulást is követelte, nem csak az ideológia megújulását és a szovjet csapatok távozását. Németh László darabja azért is a pillanat idegébe hasított, mert Galileijét „nem az egyházi bíróság érdekelte, hanem Galilei becsülete” (Cs. Szabó László). Ebben a gondolatban a Nemzeti Színház hivatása pedig: a magyar dráma és írók becsületének visszaszerzését is követelte. Éppen azokat, akiket Major Tamás említett zeneakadémiai beszédében kitagadott. Major művészi és politikai zavartságát, bizonytalanságát kifejezte, hogy az erjedő magyar időben sem jutott tovább Háy Gyulánál. Különös összhangzat Háyyal, hogy mindketten tanárok, s amikor szeptember 27-én gyűlést rendeztek a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, éppen Major és Háy nem jelent meg. *Az esztéta* című emlékiratában Csurka István elmondta a történéseket. Kíméletlen beszédben jellemezte a Simon Zsuzsa vezette műintézményt. Társai hosszan éltették Csurkát, aki közölte: „Redőné [titkár] és Simon Zsuzsa [rektor] sztálinisták és alkalmatlanok, nem művészek, márpedig művészetre tanítani csak művész tud, és hogy feleslegesen sok sztálinizmussal tömök a hallgatók fejét, a szakmát meg nem oktatják, mert minden tanárnak hét másik állása is van, és akad olyan tanár is, akinek osztálya van, de már egy fél éve nem is látták. (Ez Major volt, persze.) Ez felelőtlenység” – idézi fel az író. Emlékiratában azt is olvashatjuk, hogy Simon Zsuzsa „művészi tekintélyét is erőszakosságával, gonoszságával tartotta fenn. Napirenden

volt a tanárok és a diákok kirúgása, eltávolítása [...] és olyan párttekintélyek és hatalmasok viselték el, mint Major Tamás.” Arról már nem beszélt Csurka, hogy a két tény az elvtársi dialektika szerint egymásból következett: Major úgy viselte el Simon Zsuzsát, hogy tanügyi kötelezettségét gyakran ellógta, avagy párt-, minisztériumi, szövetségi stb. gyűléseken mulatta idejét, cserében Simon Zsuzsa pedig eltekintett Major elvtárs folyamatos fegyelemszegésétől, vagyis folytonos távolmaradásától. A *Művelt Nép* október 7-ei tudósítása szerint az iskolagyűlést antiszemita, fasiszta szervezkedésnek minősítették, de a rágalmatokat a Főiskola DISZ vezetősége visszautasította az október 1-jei, második összejövetelen, mely Simon Zsuzsa és Berg Hédi párttitkár elvtársnő önkritikájával ért véget.

Olyik történeti munkában talánnyal említik: a felső politikai vezetés miként határozta az aradi gyásznapra Rajk László és kivégzett társainak újratemetését. Mocsár Gábor idézett emlékiratában (*Minden időben*) szerint a Rákosi-utód, Gerő Ernő nem tudta, hogy október 6-a az aradi vértanúk gyásznapja. Marosán György *A tanúk még élnek* című memoárjában részletesen felidézi, hogy a gödöllői erdő meszesgödöréből előkerült áldozatok 6-ai (szombati) temetéséhez Rajk Júlia ragaszkodott. Kádárral Moszkvában időzött Gerő, s onnan telefonozta számonkérően: miért nem várták meg a temetéssel. Marosán hajtotta az eseményt; a Politikai Bizottság hétköznapot akart, tagjait nem is az aradi bestialitás, hanem a szombat aggasztotta, mert szabad délután lévén „Rajk temetése felszakítja az összes régi és új sebeket. Százezrek jelennek majd meg, és kihirdetik az ostrom-állapotot.” Így történt. Tizenhárom tagú szervezőbizottság alakult a kegyeleti eseményre, az elvtársak változatos társaságában Lukács György, Marosán György, Mező Imre, Münnich Ferenc mellett Major Tamás is szerepelt; így ő is díszőrséget állt a ravatalnál. A temetés szertartásának folyamában a hazai bolsevizmus korábbi évtizede bölcséletként összegződött. Valaki elvtárs megjegyezte társának: „Szegény Laci, ha élne, de közénk lövetne.”

„SOHA TÖBBÉ!” – írta és fogadkozott a *Szabad Nép* október 5-ei vezércikke, melynek ígérete gyorsan hitvány hazugsággá fonnyadt az 56-os őszben. Az október 6-ai temetés napja tovább forrósodott, mert este a József Attila Színházban Gáli József *Szabadsághegy* című darabját mutatták be. A nézőtérén Nagy Imre és hívei, Losonczy Géza, a Petőfi Kör szónokai s a lázas egyetemisták, a színpadon pedig addig sose látott figurák: a hatalmában romlott miniszter, ÁVH-s katonas – s maga a téma... Az előadás művészi súlyát emelte, hogy a Nemzeti élszínésznője, a párt engedélyezett néphangja: Gobbi Hilda alakította az Anyát, akinek fiai a drámát perzselik. A temetés voltaképp folytatódott a színházban, mert az ártatlanul bebörtönzött fiú története mögött Gáli a hatalmat gyakorló miniszteri testvér szerelmi és morális drámáját is kibontotta. Amelyben András így összegzi Péterrel, a miniszterrel való küzdelmét: „meddig képzeled még, hogy te vagy a párt, hogy te vagy a nép? Ezt többé se fenyegetéssel, se hazugsággal, se börtönrel el nem hiheted!!” Harmadik fivérük, az ártatlanul börtönt szenvedő János nevében András tartós Szovjetunió-beli utazást stilizálva, levelekben áltatja az Anyát. Filozofok még nem észlelték: kísérteties az egyezés Gáli

darabja és Déry Tibor *Két asszony* című kisregénye között. Az utóbbi műben Luca hasonló ámító játékot játszik anyósával; tíz esztendőre ítélte férje, János nevében amerikai halhatatlanságának képtelen eseményeivel kábítja, s vele élteti ágyban fekvő, agya-fogyatékos anyósát. Gáli darabját néhányszor még játszották, s majd soha többet, szövegét is negyed század múltán az *Új Látóhatár* adta közre Münchenben. Szinte bizonyos: a Déry írásából készült *Szerelem* címmel halhatatlanult Makk-film egyik motívumát, a *Két asszonyt* Gáli darabja is ihlette. Major jóváhagyta Gobbi vendégjátékát, s a bemutató tüntetés erejű ünnepséggé emelkedett: a fiatalok vállukra emelve éltették Gálit. Néhány elvtárs felháborodottan előadás közben távozott.

Major maga is vendégeskedett a Vers és Dal Színháza *Ady estjén*, melyet az öreg *Holnapos* Dutka Ákos vezette be. S mint a *Magyar Nemzet* tudósít, Medgyasszay Vilma, Péchy Blanka mellett „Ascher Oszkár a keményen forradalmi hangot ütötte le, Gobbi Hilda a szenvedélyesen izzót, Major Tamás a döbbenetesen matt, Rösler Endre a ködöset, a melankolikusát, Mádi Szabó Gábor pedig a büszkén magyart” (F. F., *Magyar Nemzet*, október 23.). Ezekben a napokban a Major-testvérek között politikai viszály lobbant. Mert a Rajk-temetés előtti este letartóztatták Farkas Vladimirt, aki az ÁVH hírhedett pribékje volt, s ugyan csak egy hét múlva közölték a nyilvánossággal, más, korábbi Andrassy úti bestiális szakemberrel egyetemben, a párt felső politikai testülete és személyesen Kádár János sürgetésére kihallgatásuk is megkezdődött. Farkas Vladimír és több keretlegény védelmét Major Tamás bátyja, dr. Major Ákos vállalta: „Első négy szemközti beszélgetésünkön mesélte el, hogy amikor testvérevel, Major Tamással közölte, hogy elvállalta védelmünket, Tamás őrzöngeni kezdett; hogyan vállalhatta el Farkas Vladimírnak, annak a szadista pribéknek a védelmét, aki Kádár János elvtársat a spanyol inkvizitorokat is túllicitáló eszközökkel és módszerekkel személyesen kínozta!” – olvasható Farkas Vladimír emlékiratában (*Nincs mentség*), melynek olykor már bravúros önmentő s magyarázó irányát itt nem elemezzük, de tanulságos: valósággal az ártatlanságig emelkedő lelke van Rákosi, Péter Gábor és apja, Farkas Mihály katonájának is. A „rémtörténet kiagyaltásá”-t elutasítva Farkas Vladimír így folytatta: „Kádár a Legfelsőbb Bíróság előtt 1954 júliusában tagadta, hogy vele szemben bárki is fizikai kényszert alkalmazott volna. Szörnyű volt ezt végighallgatni, de még borzalmasabb volt azt hallani, hogy Major Tamás azzal győzködte testvérét, hogy mindezt személyesen Kádár Jánostól hallotta.” Hihető a történet, s gyanítjuk a családi színházat is. Major Tamás Kádár mártírumságát felnagyítva blöffölt a bátyjának, hogy visszariassa a politikától. Mert Ákos története horthysta múltjától az oktogoni akasztatás szervezőjéig és a kékcédulás választást felügyelő posztosig változatos dantei mélyregény. Major Tamás okkal „örjöngött”, mert a Karinthy Ferenc dicsérte „szimata” családi veszélyeztetettség folytán kudarcot ígérhetett. Kádár mártír voltáról még annyit: valóban kieszelt ürüggyel börtönt szenvedett, de Rajk és társainak kivégzésében belügyminiszterként bűnös. Áldozat és bűnös egyszerre – mint ötvenhat nyarán többször említette. Ilyenképpen rabsága tet-

testársi gyilkosnak járó (enyhe) büntetésnek is tekinthető. Rémes idők voltak, mondta Raksányi Kutya, az életben és a *III. Richárd* előadásában: a színpadi süllyesztőben tűntek el az áldozatok. Shakespere-i méretű dráma idejét éltük, persze a formátumok különböztek; 1956-ban a honi és a nemzetközi bolsevik történelem első és második gyilkosai nyüzsögtek: „Őrizd meg lelkedben az ördögöt, és ne higgy a lelkifurdalásnak, be akar hozzád férközni, hogy sóhaj-tásra bírjon” – a második gyilkos bátorítja így cimboráját (*III. Richárd*, ford. Vas István). És így éltek a börtönből szabadult elvtársak, Kádár János, Kállai Gyula, Marosán György – egykor Rákosi eszközei.

A Nemzeti Színházban peregetek a repertoár darabjai; a *Dózsa György* (r.: Gellért Endre), az *Ármány és szerelem* (r.: Gellért Endre), *Mirandolina* (r.: Major Tamás), a *Tragédia* (Gellért Endre, Major Tamás és Marton Endre) előadásai egymást váltva, s újra feléledhetett Major talán legnagyobb alakítása, a *III. Richárd* (r.: Nádasdy Kálmán), mely az 1955. november 4-ei bemutató után felsőpolitikai felháborodásra elsorvadt a repertoárban. A Katona József Színházban október 17-én a Major rendezte Karinthy Ferenc-darabot, az *Ezer évet ötven-dszer játszották*, 19-én pedig Gellért Endre előadása, a *Pygmalion* háromszázad-szor került színpadra. Időközben október 8-án és 9-én a moszkvai Akadémiai Művész Színház *A három nővér* című előadásával a Nemzetiben vendégszere-pelt. A Csehov-este politikai fogadtatásának felszele már csendesebbre hang-serelgetett, mint a korábbi évtizedben a Szovjetunióból érkezett „példaadó” színházi fogadtatásának alkalmával. A kiváló színház és művészek tisztele-tére szervezett fogadáson Major se fogalmazott oly fellengzős lelkesültséggel, mint az 1948-as kiadványban, amit a moszkvai színház félszázados működésének köszöntésére, Sztanyiszlavszkij emlékére Lukács György előszavával, a Nemzeti Színház adott közre. A *Három nővér* előadásáról vélekedve pedig már a hazai politikai felszél is áthatotta a magyar művészeket, amint arról Gábor Miklós naplójából értesülhetünk: „...Nem kell szégyenkeznünk – mondta fölényesen [...] Lodomerszky Margit. – Egyértelmű... naturalista... – hallom messziről, ahogy Kálmán Gyuri véleményezte indulatosan, amit látott, Tímár pedig: – Vacak – mondta az első felvonás után, és otthagya. Békés Bandi és Vámos Laci pedig múzeumnak nevezte az előadást. Darvas Iván viszont *Ruy Blas*-előadásunk közben, kosztümben szökött át a Nemzetibe, és felzaklatva tért vissza a harmadik felvonásbeli jelenetére, igaz, hogy ő ért oroszul...” (*Sánta szabadság*). Bátorító idő; tizenegy évesen én is napokon át a filmhíradóért jártam a debreceni Vig mozgóba, mert néhány napja, hogy Grosics visszatérhetett a válogatottba, s Moszk-vában Czibor parádés góljával először győztük le a ruszkat.

Matt – véli hallani a hírlapíró Major Ady-hangszerelését 1956 októberében. Matt: jelentésének egyik változata: póztalan szürkeséggel mondta a költő versét, akire mindenkoron a forradalmiság jegyében hivatkozott. Bármely Ady-verset is szavalta Major, „döbbenetesen matt”-sága őszinte vallomásként visszhangzik az időből. Mert a Nemzeti igazgatójának párthúségét a történelem s a nemzet mattolta az októberi őszben. A pesti utca, egyetemisták, munkások, srácok és

Nagy Imre felborította figurákat. A szabadság, a politikai és szellemi szuverenitás álma vezette a szíveket és lelkeket. A Nemzeti Színház homlokán pedig a vörös csillag változatlanul hirdette az erjedő bolsevik mindennapokat.

OKTÓBER 23-ÁN délelőtt a nagyszínpadon a *Varró Gáspár igazságának* főpróbáját vezette Major Tamás, a házi színpadon pedig Marton Endre irányításával Arthur Miller *Salemi boszorkányok* című darabjának olvasópróbájára került sor. Az eredeti dráma előadását Miller nem engedélyezte, mondván: a kommunista világ foglalkozzon saját boszorkánypereivel. Így Hubay Miklós fordításában Marcel Aymé francia átdolgozásában tervezték a bemutatót. Amikor a próba végén a színészek kiléptek az épületből, az addig szívárgó hírek, találgatások káprázatos valóságként elevedtek meg: a Keleti pályaudvar felől nemzeti zászló folyamában a felvonulók serege menetelt. Sinkovits Imre gyakran felidézte, s halála után előkerült naplójában is olvasható, Pongrácz Gabriella párttitkár társaságában miként került a MEFESZ-tüntetőkhöz a Petőfi-szoborhoz, ahol Gellért Endrével és Benedek Andrással is találkozott. A térre „robogott” Kuczka Péter író, aki szavalásra bátorította a Nemzeti színészt, „Furcsa izgalom vett erőt rajtam. Ilyet még nem éreztem” – jegyezte naplójába. Sinkovits felszaladt Petőfi téri otthonába, ahol világos ünnepi öltönyt magára kapta, felesége, Gombos Katalin által kokárdával díszítve, Ady- és Petőfi-kötettel kezében visszasielt. Filmfelvétel is őrzi, amint a szobor talapzatánál verset mond. Először Batsányi *A francia országai változásokra*, majd a *Látó*, aztán a *Feltámadott a tenger*, majd *Kutyák és farkasok dala* következett, s a kis forradalmi versantológia a *Felszállott a pávát* követően a *Nemzeti dallal* zárult. „Megrázó volt, a több ezres tömeg velem együtt visszhangozta: A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, rabok tovább nem leszünk!!! Gyönyörű volt” – jegyezte naplójába. Végezetül felolvasta az egyetemisták kiáltványát, majd a színi akadémistákhoz csatlakozva a tüntetőkhöz a Bem-szoborhoz vonult, ahol Bessenyei Ferenc a *Szózatot* mondta, s minthogy az esti *Galilei* előadására indulóban ifjú társát szólította: mondjon ő verset, de az emberek itt már nem igényelték a poézist, és szavalóját sem, mert a politikus hangját követelték. Miként a Parlamentben is: Sinkovits oda is bejutott, s az erkélyről a *Fölszállott a pávát* mondta volna, de kifütyülték, s aztán már „a *Nemzeti dal* se kellett”. Nagy Imrét követelték, s a Parlamentben Sinkovitsot kérték: hívja a politikust. Tárcsázott, és győzködte feleségét: küldje a férjét, mert sok ezren a nevét skandálják! Nem, nem, aztán néhány perc múlva újra sürgető hívás, miközben gépkocsi érkezett érte az Orsó utcába. S amikor Nagy Imre az erkélyre lépett, a Nemzeti színésze fénymesterként működött, mert asztali lámpával alulról világította meg az oly igen követelt szónokot, aki általános füttyel kezdte végzetesbe emelkedő forradalmas belépőjét.

Időközben az október 20-ai bemutatót követően a *Galilei* harmadik előadása kezdődött a Katona József Színházban. A jelenetre váró színészek, műszakiak a forradalmas nap eseményeit vitatták, s figyelték az újabb eseményeket. Bessenyei Ferenc színpadi viaskodásában már a Petőfi Sándor utca népének hangja

is visszhangzott. Sokszor felzúgott a taps, Galilei keserű szavaira például: „Mert akit ragaszkodása az igazsághoz egy boldogtalan korban hazudni kényszerít, annak nincs megállás, újra és újra hazudnia kell.” Elbizonytalanodtak az egykori tanúk: végig játszották-e a *Galileit*? Hosszú előadás volt; Gellért Endre és Benedek András tervezte, hogy a szöveget rövidítse, de a 23-án még a bemutató terjedelme szerint alakult, így szinte bizonyos, hogy az eredeti szerint fél tizenkettőkor végződő előadást korábban abbahagyták. Volt ok rá, különösen a Rádió körüli harc és a halottak híre megbénította a folytatást, s hozzá a nézői nyugtalanság: az emberek torkolattűzek poklában ugyan hogyan jutnak haza?

S mi történt a Nemzetiben?

Szokatlanul hosszú főpróbára emlékeznek; mintha alibi is lett volna Major-nak, hogy a Varró Gáspár színészei ne menjenek utcára. Aztán csak befejezték. A műszak bontott, s építette estére az *Ármány és szerelem* díszletét. Hat évtized távolából már bajos a tényeket összeilleszteni, különösen azért is, mert Major Tamás halála előtti emlékezései fondorlatos tényzavarokkal terheltek. Értelme sincs, hogy indaszerűen tekervényes történeteit kezdjük tisztítani, amit például Gellért Endre méltatlan portréjával egybeszerkesztve monologizál (Koltai Tamás: *Major Tamás – A Mester vallomása*. Továbbiakban: *A Mester...*) október 23-ról. Valószínűsíthetjük, Major a Háy-darab próbája után se hagyta el a színházat. Annyi igaz lehet, hogy Gellért felhívta („...lesz még ünnep a mi utcánkban...”), mert Sinkovits naplójából is értesülhetünk: a főrendező is menetelt a tüntetőkkel, persze, hogy lelkesedve beszélt igazgató-„barátjá”(?)-nak. Major ült a direktori szobában délután és este, és tájékozódott elvtársainál. Semmi kétség, hogy Kovács Aliz kapcsolta a pártközpontot, talán Révai Józsefet, aki átdühöngte a délelőttöt, hogy a *Szabad Nép* „A demokratizálás útja az egyetlen út” címmel két kolumnában (3–4. oldal) közölte a LEMP Központi Bizottságának VIII. ülésén elhangzott teljes Gomulka-beszédet. Vélhetjük, hogy Major a *Magyar Nemzet*nél dolgozó Losonczy Gézával talán többször is beszélt. Időközben egyre erősödött a hangulat a *Szabad Nép* székháza előtt, különösen Gerő hírhedett beszéde után, amelyet Major a színházban hallgathatott. Az október 23-ai krónikákban kevéssé olvasható, de Mocsár Gábor beszámol róla: viszályos napot éltek a *Szabad Nép* szerkesztőségében. Mert a 23-ai szám ügyében Révai és Gerő még délelőtt berendelte a szerkesztőség vezetőit az Akadémia utcai pártközpontba, ahol közölték: biztosok felügyelik a további számok megjelenését! Így estére Friss István és Révai József megjelent a *Szabad Nép* szerkesztőségében; Révai egy szerkesztett oldalt annulált, majd félelmében a nyomdán át elszökött a szerkesztéséből. Egy halott is hergelte a kedélyeket a székház előtt, de idővel kiderült: a rádiócsata áldozata, véli Mocsár Gábor, aki szerint a székház földszintjét zúzták-törték, de súlyosabb esemény nem történt. Háy a Nemzeti főpróbájáról az Írószövetségbe ment, ahol alelnökként tagja lett annak a követségnek, mely a pártközpontban próbálta Gerőt győzködni, hogy a pártvezérek közül valaki álljon be a tüntetés folyamába. Gerő nem puhult, így búcsúzóul kérték, „...ha a tömeg, ha nem lehet feltartóztatni: maga nem fog lövet-

ni... Gerő körülnéz. Aszkéta arcán fakó mosoly fut át. »Ezt megígérem magának.« És ígéretének nyomatékaul kezét nyújtja. Férfias, megnyugtató kézszorítás” (Született 1900-ban). A Nemzetiben pedig Schiller tragédiáját játszották a különös, történelmi estén. Számosan, művészek, műszakaik nem gondolták, hogy búcsújukat élük az öreg épületben; Ferrari Violetta utoljára lépett a Nemzeti színpadára.

A forradalmas estén Magyar Bálint, a Néphadsereg Színház igazgatója, korábban (1945–1955 között) a Nemzeti főtitkára, Szörényi Évánál járt egy vendégjáték ügyében. A művészno Népszínház utca sarkán levő otthonából távozva, átellenben, betért a Nemzetibe, mert „...még mindig otthonomnak tekintetem. Major Tamást találtam bent, Marton Endrével. Egykori kollégánóm, Kovács Alice kint a folyosón az egykedvű, szótlan, gondolatait soha el nem áruló altisztnak magyarázta, hogy reformokra persze szükség van, de nem ebben a formában, amint most ezt a Szabad Nép székháza és a Rádió felé vonuló tömeg teszi. Azután bejött egy üveg vörösborral, azt megittuk négyesben, szinte szótlantul. Őszintén szólva azt reméltem, hogy a politikai életben is igazán bennfentes Major Tamás néhány szóval valamiképp eligazít: mi történik valójában, és mi lesz? Azonban nem mondott semmit. A bort megittuk, én pedig hazaindultam. Búcsúzóul kicsit félszegen azt mondtam: Tamás, ha valamiben segítségedre lehetek, számíthatsz rám” (Bukásra ítélt siker). Vélhetjük, amit Kovács Aliz mondott, azt Major gondolta. Tardos Tibor kívülről és pontosabban írta le az estét, mint amit Mocsár Gábor a székházban érzékelt. Tardos a Nemzeti és a Szabad Nép székháza határolta tér véres eseményeit a helyszínen élte meg. Barátaival a New York kávéházba indult vacsorázni, a hatalmas tömegben akartak áthatolni: „Selyemféle reped valahol az égben: reccs! Reccs! A következő minutumban ötven centire a cipőnkől valami lótetű belefúródik a flaszterba! De nem egy, nem kettő: tizenöt vagy húsz, egyszerre. Gépfegyvertűz. Gépfegyvergolyók. Egyelőre még nem a tömegbe bele. Még csak úgy mutatóba: a lábunk elé. Mint az Eisenstein-filmben az egykori kilencszázötös, meglőtt, tüntető sokaság, rohanva átáramlunk az akkor Nemzeti Színház Rókus-felőli oldalára. Honnan lőnek? Kik lőnek? A Népszínház utca és a Körút sarkán álló sokemeletes épület tetejéről szól a gépfegyvertűz. Az emberek ordítanak: – Az ávó! A gyilkos ávó!” (A tengervíz sós). Aztán már vérző és kétségbeesett emberek törnek be a Szabad Nép székházba: „Az oldalkijáraton akkor támogatják ki a halálsápadt Révai Józsefet. – Lőni! Lőni! – így ordít, dühében és félelmében reszketve az egykori kommunista vezér: kinyitják a hatalmas autója ajtaját, beültetik a lefüggönyözött ZIL-be. – Lőni! Lőni! Lőni! A nagy fekete kocsi nesztelen elsuhan az oldal utcán a pártközpont irányába.”

Emlékvallomásaiban s más kései nyilatkozataiban Majornak szava sincs a Blaha Lujza téren történt eseményekről. Magyar Bálint arra emlékszik, hogy Majornak a véres estén se volt szava. Matt – időlegesen... 1958. február 11-én a veszprémi pártnapon Major Tamás előadására került sor. Ez időtt mint a Központi Bizottság tagja járta az országot, előkészítendő Nagy Imre kivégzésének politikai hangulatát. A *Középdunántúli Napló* beszámolója szerint Major beszé-

desnek mutatkozott arról az estéről. „Este hat órakor a tömeg a Szabad Nép székháza elé vonult, és kiabált: »Le a vörös zászlókkal, csillagokkal!« S közben mások arról próbáltak meggyőzni, hogy a szocialista demokrácia kiszélesítéséért, a szocializmus építésében elkövetett hibák kijavításáért harcolnak csupán az utcán. Igen, elvtársak, akkor sokan hittek ennek. Bejött egy csoport a Nemzeti Színházba is, és követelte: vegyük le a vörös csillagot, és tűzzük ki a magyar zászlót! Én azt feleltem: jó kitűzzük, de vörös lobogóval együtt. Nem akarom elmesélni, mit feleltek erre. Én azt válaszoltam: Maguk Petőfi nevében és szellemében vonultak az utcára, ezt állítják. Hát, ha Petőfinek jó volt a nemzeti zászló és a vörös lobogó, akkor miért nem jó maguknak? Nem vállalkoztam arra, beleegyezzem a vörös csillag levételébe sem” (1958. február 14.). Mint Major 1944-es illegalitásának annyi története, ez is abszurditásig menő fabula, amit hazugságnak is nevezhetünk. 1848. március 15-én a vörös zászló a kokárda mellett, s 1956. október 23-a Petőfi napjával összeférclerve?! Képtelenség. Erősen fogalmaztunk imént, de hogy Major hazudott Veszprémben 1958. február 11-én, azt néhány hónappal éppen Major korábbi szavaival igazoljuk. 1957. június 8-án az MSZMP országos értekezletén, úgyis, mint az elnökség tagja, Kádár János elvi világhosszát dicsérve így beszélt: „Ilyen tisztánlátás mellett nekünk könnyű volt felismerni az ellenforradalmat. Feltették az értelmiségiek a koronát akkor, amikor egy kommunista író, október 23-a után feljött a Nemzeti Színházba, és követelte, hogy tűzzük ki a nemzeti zászlót. Minket azért dobtak ki, mert azt feleltem, hogy nagyon szívesen kitűzzük a nemzeti színű zászlót, de csak a vörös zászlóval együtt. Akik a nemzeti színű zászlót még egyszer a vörös zászlótól el akarják választani – azok ellenségek. És ezek között sajnos ott voltak a kommunista írók is.” Ha valami igaz lehet Major meséjéből, az annyi, hogy a *Varró Gáspár* próbáján időző „kommunista író”, vagyis a szerző Háy Gyula nem „feljött”, hanem bent, a színházban nézte a darabját, s idővel a nagy utcai mozgás nyomán mondta Majornak: tetesse ki a nemzeti színű zászlót.

1957 júniusában a pártkongresszuson még szolidan beszélt: egy kommunista író követeli a magyar zászlót, ám a politikai tételt igazolandó. De fokozva a hatást, gondolatának másik passzusában általánosítva, már többes vétkesekről, a „kommunista írókról” beszélt. Bolseviki meséjét aztán Major tovább hizlalta, s 1958 februárjában, s még hány (?) alkalommal, mert járta az országot. 23-ai történetként „egy csoport”-ról szónokol, s míg a pártkongresszuson egy kommunista író követelését nem teljesíti, később már sokasítja ellenállását, és Petőfivel a vörös zászló méltó védelmében hősiesíti magát. Tegyük hozzá: a „csoportnak” megtagadja a vörös csillag levételét. De hogy a pártkongresszuson Major (még) csillogos bátorságával nem hivalkodott, a regét ő maga Major fabrikálta a bolseviki ellenállóról. És amint telt az idő, egyre nőtt hősi voltának maligánfoka. Önmítosz gyártó természetének jutalma: a júniusi kongresszuson a Központi Bizottság tagjává választották...

Felesége, Beck Judit 23-án este a Keleti pályaudvarról a Nemzetibe ment férjéért, hogy együtt térjenek haza. Emlékezete szerint „nagy volt a földindulás.

Nem is nagyon lepett meg, hogy a hangadók között mennyien voltak azok közül, akik mindent megkaptak az akkori rendszertől" (*Van itt valaki*). Tanút említettünk: Major hallgat az estében és az estéről. Harminc év múltán pedig szava sincs a csillagsorsos disputáról. Ha megtörtént, valószínűtlen, hogy azt Major ne mondta volna el Koltai Tamás mikrofonjába, avagy felesége ne értesült volna azon az estén, amit aztán felidéz később, mint férjének hősi pillanatát. Miközben Beck Judit azt is elbeszéli, miért járt a pályaudvaron, éppen ezt feledné? Major igazgatásának kivételes estéje volt 23-a, hasonlóképp a következő napok is megrengették az életét. Egyébiránt vélhetjük: Beck Judit hangulatjelentését a színháziakról már a későbbi napok emlék- és hírhordalékából turmixolta. Mert a Schiller-darabot tizenegyen játszották, a művészek többsége a *Galilei* együtteséhez tartozott, akik pedig a Petőfi Sándor utcában léptek fel, s aztán jobbra hazasiettek. Igaz, Beck Judit délutáni történetéről beszél, de akkor Major Magyar Bálinttal nem találkozhatott volna este, ami pedig erős hitellel elmondott esemény.

SINKOVITS IMRÉNEK 23-án nem volt színi jelenése, ő feleségét kereste a lázas-bolydulásos véres estében, majd kijárási tilalom okán az Astoria halljában a filmrendező Banovich Tamással átbeszélgették az éjszakát. Az *Ármány és szerelem* színészei, amikor kijöttek az épületből, már nagy látvány tárult eléjük: Sztálin szobrát szeletelték, merthogy a városligeti döntés után traktorral a Nemzetihez vontatták a bajszos postarablót. Igazolván: forradalmas időkben, bár épületei változhatnak, a Nemzeti szakrális hely. S még másnap is 56 rituális eseményét jelentette a mámoros darabolás; Örkény *Tótékjának* jelenete merül fel előttünk: az Őrnagy úr, most szobor, démonként a kertben, s a derék jó Lajos lázadása: margóvágóval darabolja a mindenkori zsarnokot. Mikus Sándor Sztálin-szoborának szétverésével Tót Lajossá vált Budapest népe. A krónika szerint két napon át ütötték, kalapáccsal verték, szabdalták az ötszázötven mázsás generalisszimusz, „...csütörtökre már darabokban feküdt, külön-külön a feje, törzse, végtagjai. Az utcán időnként megjelent egy páncélos, és a tömegbe lőtt. Ekkor történt. Fiatal fiúk valahonnan egy üveg petróleumot hoztak [alighanem a Nemzetiből] a szobor fejébe öntötték, meggyújtották, aztán ujjongva körülugrálták: »Éljen lángeszű vezérünk!«" (*Igazság* 1956. november 3.).

A Major-pár Sztálin-romját se akarta észlelni, s később se említeni, elhagyta a Nemzeti épületét. „Ahogy sétáltunk hazafelé Tamással, szembejött velünk egy kolléga, és [...] elfordította a fejét.” Ennyi történt volna a 23-ai késő estén (?), Beck Judit időzavara folytán a következő mondatban már a későbbiekre utal, a (30-ai) társulati ülésre: „A férjem vad vádak keresztüzébe került.” Még annyit, a Rákosi-idők egyik élszobrása, a képzőművészeti főiskola szoc. réal-éber tanára, Beck András, aki „a rendszertől mindent megkapott”, egy évvel sógora után, 1949-ben a Kossuth-díjat is, 1956-ban elhagyta az országot. Párizsban telepedett le, és eszmei, művészi irányt váltva holtáig ott alkotott. Beck Judit tovább is fokozta történetét: „Volt aztán még később is egy olyan társulati ülés, amelyen kigyót-békát kiabáltak rá. De a végén Révai mégis azt mondta: »Szóval marad a Major...«" (*Van itt valaki*). Révai József akkor már nem mondhatta, mert hatalma

sem volt hozzá. Beck Judit, férjéhez hasonlatosan, az említett 1950-es történetet fabulálja 56-osra; akkor Gábor Miklós vezetésével erős kartácstűz érte Majort, ám Gellért Endre nem vállalta a direktorságot, így Major maradt a Nemzeti élén.

„Egy kicsit tovább játszott a Nemzeti az *Ifjú gárdát*, mint kellett volna” – mondta Somló István Majornak, utalva arra, hogy már a statárium se riasztotta vissza a pesti srácokat, hogy Molotov-koktéllal és fegyverrel fogadják a dicső Vörös Hadsereg tankjait. Fanyar a mondat olyasképp is, hogy Fagyjev elvtárs már 1956. május 13-án a XX. kongresszus által megvilágosodva írói holnapjáról levonta a következtetést, és öngyilkos lett. Még az őszabású Nagy Imre-kormány változatos nyilatkozataival szórta az országot; mert a bolsevik párt személycserékkel zsupgázott, hogy oltsa a forradalmi hevületet, de egyre inkább az utca diktálta az eseményeket. Major Tamást hívta a Rádió parlamenti stúdiója, hogy verset mondjon. Későbbi életében sehol nem említette Hubay Miklós, hogy az irodalmi anyagokat ő szerkesztette a rádióban, így Major, a Nemzeti dramaturgja, Hubay Miklós gesztusaként szerepelhetett. Október 26-án délelőtt 10 óra után néhány perccel Major Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* és József Attila *Dunánál* című versével szerepelt, 28-án pedig *Magyarok* címmel zenés irodalmi műsor közreműködője Szörényi Éva, Horváth Ferenc, Gobbi Hilda és Palló Imre társaságában. Miként mondhatta Vörösmartyt? Egyik emlékezésében (*Van itt valaki*) Major felidézte: a harmincas évek közepén a Viktória vendéglőben Reinitz Béla tanította őt verset mondani. Az éttermi közönséget megdermesztette, amikor Reinitz eldörrentette: mindenki csöndben legyen, mert „...ez a fiatalember egy verset fog elmondani”. Major elszavalta, mire Reinitz ordított: „Te barom, ez nem a *Gondolatok a könyvtárban*, ez *Indulatok a könyvtárban!*” A zeneszerző kifejtette a vers értelmezésének mélységét: „...hogyan egy gondolatnak milyen egysége van, hogy például ebben a versben kicsoda hosszú gondolati egység az első. »Hová lépsz most, gondold meg, ó tudós...« egészen addig tart ez a gondolat: »Ha istenésszel, angyali érzelemmel / Használni tudnák éltök napjait.« Ha megszakítod, ha szavakat raksz egymás után, akkor a hallgató a negyedik mondat után elfelejti, hogy mivel kezdődött a vers. Hát tessék ezt tiszteletben tartani!«” Ebben az okításban Major a madáchi kételyre is emlékezett a Vörösmarty-vers kapcsán: „...lehetséges-e, kell, szükséges-e költőnek lenni egy országban, ahol az ember látja, mennyire hatástalan, amit csinál, ahol ilyen borzalmas viszonyok veszik körül...”

A „borzalmas viszonyok” most Major Tamást vették körül...

Vélhető, Major választotta a verset, saját vallomásaként a csüggedés ellen prófétált: „Testvérim vannak, számos milliók.” Csakhogy Major Tamás mondhatta átszellemült személyességgel is, hitele nem volt, mert őt a forradalom népe az elvtársi testvériség figurájának tekintette, s mondhatta József Attila melengető látomását a „lelkes eggyé” válásról, nem a költői gondolatot, hanem önnön magát és bolsevik álmát vallotta és akarta hitelesíteni. Mi történt a versmondó Majorral? Az egykori pódiumi aktivista, aki munkásotthonokban, Zeneakadémián, különféle ellenzéki esteken klasszikus költőkkel üzent a Horthy-rend-

szernek, érzékelhette: klasszikusai rendszersemlegesek; Vörösmarty, Petőfi, Ady most az 1956-os indulatok érzelmi és gondolati igazát, szabadságóhajtását kiáltották a kommunista vezetésnek.

Kései tévéfelvételen Major nyomatékkal mondja s mondhatta egykoron: „Fecseg a felszín, hallgat a mély.” De éppen hogy a hallgató mély támadt fel a fecsegő felszín, a bolsevik hazudozás és diktatúra ellen. Később Major Tamás eltűnt a Kossuth Rádióból, mert ahogy az utcai harcok erősödtek, keményedett a forradalmi hangulat, s a város több pontján kézzel rajzolt plakátok jelentek meg: rajta azok a színházias, akik a Rákosi-rendszer szónokai: „VIGYÁZAT FRISSEN MÁZOLVA!” – így a nagybetűkkel írt felhívás, és mellette a névsor: „Major Tamás, Gobbi Hilda, Várkonyi Zoltán, Básti Lajos, Gábor Miklós, Apáti Imre és még?” Pontosítás végett: Apáthi Imre neve igaztalanul szerepelt a klikkesedett hatalmi csoportban, hiszen Major művészi társa, az 1943-as Major-Tartuffe-előadás rendezője a Nemzetiben éppen az az Apáthi volt, akivel 1945 után Major nem óhajtott együtt dolgozni. S a kiváló színész és rendező majd csak 1955-ben tért vissza a Nemzetibe. Mondják, Major nem kártyázott, csak kibicelte a lapjára, ám direktorként, ahogy Apáthival is, évtizedes távlatban is zsugázott az emberekkel. Egyébiránt a fővárosi színészek megnyilatkozásának nincs nyoma egy héten át. Október 27-én délután 2 órai keltezéssel húsz neves értelmiségi, írók, képzőművészek, zenészek köztük Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Ferencsik János, a tudós Gombás Pál, Ordas Lajos evangélikus püspök a rend, a nyugalom helyreállításának jegyében levelet írt a Miniszterelnökségnek. Amelyben kétnapos tüzszünetet hirdetve „egy békéltető bizottság” életre hívását javasolta. S ebben a rangos névsorban színész nevét nem olvashatjuk. Amint az október 28-án az ELTE-n megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának vezetőségében sem. Vidéken a fővárosiaknál előbb, a színháziasak tevélegesen a városok forradalmáráként cselekedtek: Nagy Attila Miskolcon, Debrecenben Mensáros László, Győrben Földes Gábor főrendező hangja és emberi hitele erősítette egy jobb világ ígérését. Kaposváron, Szegeden és más színházi városokban a helyi rádióadók munkájába a színészek is bekapcsolódtak.

OKTÓBER 29-én a *Szabad Népnél* is pirkadt, mert *Hajnalodik* címmel jelent meg a fordulatot hirdető vezércikk, melyben az 1945-öt követő esztendőkből a színházi életet és az irodalmat terrorizáló Molnár Miklós már a *Pravdával* bátorkodott feleselni. A Magyar Rádióban délután fél négy után három perccel pedig Mészáros Ági a magyar színészek hivatását szólító kiáltványát olvasta fel: „Ebben az országban csak úgy élhetünk, ha mi, magyarok magunk intézzük sorsunkat. Ezt csak abban az esetben tudjuk, ha a szovjet csapatok elhagyják hazánkat. Az elmúlt években annyi ígéretet kaptunk, amiből semmi sem lett. Hiszek benne, hogy ezúttal az ígéret nem marad üres szó. Én a magam részéről csak akkor fogok tovább dolgozni, ha ez az ígéret a legközelebbi napokban valóra válik.” A nyilatkozat ügye folytatódott, mert október 31-én, szerdán délelőtt Mészáros Ági felkereste az *Igazság* szerkesztőségét, s kérte: a lap közölje helyreigazítását, mert a *Hétfői Hírlap* 29-ei számában (mely 30-ai jelzés-

sel már 29-én, vasárnap este utcára került) rádiónyilatkozata olvasható, ám ezzel a felcímmel: „*Hétfőn megváltozott a hangja.*” A Nemzeti Színház művésze az *Igazság* november 1-jei számában így nyilatkozott: „Azonnal telefonáltam Boldizsár Ivánnak, a *Hétfői Hírlap* főszerkesztőjének, hogy magyarázatot kérjek. Boldizsár bocsánatot kért, és közölte velem, hogy a kifogásolt cím folytatása az én nyilatkozatom föléd tördelt cikknek, amely éppen a rádió hazug hangja ellen tiltakozott. A hangváltozás tehát a rádióra vonatkozott, amely hétfőn közölte az én nyilatkozatomat is. Sajnálatos, hogy a lap tördelésében ezt a szándékot sok egyszerű, az újságírás technikai vonatkozásában járatlan olvasó félreértette.” Mészáros Ági elfogadta Boldizsár érvét, s az október 31-ei nyilatkozata után az *Igazság* jegyzete is olvasható: „A tények kedvéért hadd említsük meg, hogy a régi Kossuth rádió már pénteken üzent Mészáros Ágiért: jöjjön szavalni. Mészáros Ági nem ment. [Bizonyos: ez lett volna a 26-ai műsor, melyben Major a Vörösmarty és a József Attila-verset mondta.] Hétfőn ismét érte jöttek. Mészáros Ági közölte, hogy csak akkor hajlandó bemenni, ha szabad akarata szerint azt a szöveget mondhatja a mikrofonba, amelyet ő írt.”

OKTÓBER 30-án, tragikus események napján az új idő tovább erjedt. A Köztársaság téri véres órák közepette a fordulat hírei: Mindszenty bíboros rétsági szabadulása, 14 óra 28 perckor pedig Nagy Imre a Kossuth rádióban bejelentette az egypártrendszer megszüntetése nyomán az MDP egyetértésével többpárti, nemzeti koalíciós kormány alakult. Nagy Imrét követően Tildy Zoltán, Erdei Ferenc után Kádár János már kommunista elvtársait szólította, példás segítséget kérve a demokratikus holnaphoz, „az élet elemi rendjének megalapozásában! És az így szerzett becsülettel érdemeljük ki többi honfitársaink tiszteletét is!” – zárta beszédét. 15 óra 15 perckor pedig a Rádió Forradalmi Bizottságának szózata hangzott a világba, mely Örkény István jóvoltából mély politikai elszárántást, egy szabad, demokratikus Magyarország reménységének szívdobbanását jelezte. Az igazságra és a becsületre alapozottan az öntisztulás igényében írta a Magyar Rádió memorandumát: „Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon, ahogy minap, hazánk újjászületésének órájában sem bírta abbahagyni a hazugságot.”

Mintha Mészáros Ági 29-ei nyilatkozata riadójelként hangzott volna. A fővárosban 30-án délelőtt a színészek a forradalom rivaldája elé léptek. A Madách Színház művészei, Uray Tivadar, Greguss Zoltán, Bozóky István, Gábor Miklós és vendégként felesége, Ruttkai Éva, továbbá a beteget jelentő Tolnay Klári helyett Darvas Iván Horvai István igazgató lakásán a helyzet elemzését követően megfogalmaztak egy öt pontos memorandumot. Ruttkai a Néphadsereg Színházba vitte a röpiratot, Darvas Iván pedig úgy fél tizenkettő táján átkerekedett a Nemzeti Színházba, ahol a társulati ülésen felolvasta a kiáltványt, mely a szabadság és a szovjetek távozását követelte. Néhány kisebb javítással az együttes jóváhagyta a követeléseket. Illyés Gyula 56-os naplójában csak annyit olvashatunk: „A Nemzetinél. Tovább. A Baross utcáig. Lövések. Futás. Laci [Wesely László műfordító] el. Vissza a Nemzetibe. Beszéd.” Major Tamás emlékfolya-

mában (*A Mester...*) a *Sztanyiszlavszkij* című kétoldalnyi fejezet, mely az orosz színházi emberrel alig, hanem Gellért Endrével foglalkozik, zavarosan, időrendet borogatva bírálja egykori barátját. Cáfolni a Major-saga más-más fejezetére marad, itt csak az október 30-ára utaló sorokat idézzük: „Volt egy társulati ülés, amin ki akartak nyírni. A legnagyobb meglepetésükre elmentem biciklivel. Odajött Darvas Iván golyószóróval az oldalán, elhívták Illyést, az is nagyon érdekes volt, Szőrényi Éva meg ezek... és fölkérték Gellértet, hogy legyen igazgató. Ő erre nem válaszolt, csak mosolygott. Nem volt ellenem.” Elsőbben is: Darvas Ivánnak egyetlen fegyvere a memorandum volt. 1957 tavaszán, a belügyi kihallgatások során se vádolták fegyverhasználatával, majd a bíróság se ítélte el Nemzeti-beli szereplését fegyver birtoklásáért. „Meg ezek...” – fumi-gálta Major művésztársait (*A Mester...*), akik megelégedtek főként emberi viselkedését, bolszeviki elvakultságát. Idéztük, miként mártírkodott 1958-as pártnapokon: „Minket azért dobtak ki”, mert a nemzeti mellett a vörös zászlóhoz ragaszkodott. Érdekes, hogy a fegyveres rágalomária kevéssel a forradalom után Sinkovitscsal kapcsolatban Simon Zsuzsa torkából is előszárnyalt. Mondván: Sinkovits őt fegyverrel kényszerítette a lemondásra. Merő hazugság volt: a budapesti művészek Forradalmi Tanácsának képviselőjében a Nemzeti színesze Gáli Józseffel ment Simont lemondadni. Gáli vállán fegyver volt, de Sinkovits a Szikra mozi előtti bozótosba dobta az író-dramaturggal. A Főiskolára érkezve pedig Sinkovits: békésen, „Zsuzsika, kedves!” – megszólítással kérte távozásra Simon Zsuzsát

Visszatérve Major állítására: társulati ülést hirdettek, tehát a mintegy 150 jelenlevő nem „csodálkozott”, hogy Major megjelent. Kállai Ferenc így idézte fel a pillanatot: „...már szinte mindenki megérkezett a színházba. Major a színeszbejáró felől egy nyűtt, kopott, piszkos ballonkabátban jött. Nagyon látszott rajta a félelem és a megviseltség. Így nem lehetett látni se előbb, se utóbb. Jött, és mindenkivel kezet akart fogni. Odament többek között a Lendvay [Lajos] nevű, utóbb Amerikába távozott kollégához. Major kezet akart vele fogni, de ő erre nem volt hajlandó, azt mondta: »csak nem képzeli, hogy egy ilyen szörnyeteggel kezet fogok«. Ezt a pillanatot láttuk Bessenyeivel, és amikor Major hozzánk érkezett, direkt barátságosan fogtuk meg a kezét. Ő pedig nem is engedett el minket, odaállt mellénk, nem tágitott tőlünk” (*Kállai*). Somogyvári Pál emlékezete szerint a gyűlést Major nyitotta meg, önbírálatot is gyakorolt. [Az ÁBTL 3.1.2. M-18667/5-ös dossziéjában „Meszlényi” jelentésében olvasható.] Másutt erre adatot nem találtunk, s az emlékező művészek sem említették, de Major korábban, a társulat előtti szerepléseit ismerve, nagyon is hihető a „köpj szemem bátyuska” effektus, tartós talpon maradásának királyi többesre hangolt „mi-önkritika” folytonos nagy, olykor bravúros dramaturgiai csavarja. A nézőtéri büfében Darvas Iván egy kis kőpadra állva olvasta fel a memorandumot, melyet megtapsoltak, éljeneztek a nemzetisek. Amikor az aláírókat sorolta, Gábor Miklós nevét hallva „egy öblös férfi hang” „köpönyegforgató!”-t kiáltott [véltetően Juhász József]. Továbbiakban Ladányi Ferenc beszédében „elvtársozta” Darvast,

aki közbeszólt: „Nem vagyok elvtárs! Mivel nem vagyok kommunista. Ez Ladányit megzavarta” – olvasható a rendőri kihallgatás jegyzőkönyvében (ÁBTL 3.1.9. V-141863). Azzal, hogy a színháziak forradalmi bizottmányt választottak, voltaképp Major igazgatói voltát már kiiktatták. Zászlókról, vörös csillagról szó sem volt. Kihallgatásán Darvas Iván erről az eseményről nem beszélt. Arról igen, hogy a röpiratot Bessenyei Ferenc, Somogyvári Pál, Hindi Sándor, Szörényi Éva, Kovács Alíz, Major Tamás „és mások, akikre nem emlékezek” jelenlétében kisebb javításokkal véglegesítve a Nemzeti igazgatói irodájában egy hölgy legépelte. A Nemzeti-beli eseményről szóló röpké tudósítások tényei olykor megtévesztik a kései olvasót is, mert pontatlanok. Az *Igazság* volt a leggyorsabb, mert már aznap (30-án) az esti kiadásban tudósított az eseményről. Ebből tudjuk, hogy „Szörényi Éva tiltakozott a rádióban nevével leforgatott régebbi hangfelvételek felhasználása ellen”, ami azt sejteti, hogy a 26-ai *Magyarok* című irodalmi műsorban személyesen nem vett részt. Aztán, ami Illyés naplójában csak „Beszéd”-ként áll, azt az újságból megtudhatjuk: „A jelenlévő Illyés Gyula elvek helyett tényeket követelt. Köszöni a helytálló magyarságnak, hogy tetteikkel visszaadták az egész nép jövőbe vetett hitét.” Arról is tudunk más forrásból, hogy Szörényi javasolta: Illyés Gyula legyen az igazgató, amit a költő elhárított. S hogy Illyés iránt nyájas és baráti Major a költő halála után (1983) oly alpárian piszkolta, alighanem az ötvenhatos társulati ülés (freudi) emlékében fogant epéjét öklendezte (*A Mester...*). Többen felszóltak Major ellen; de később félve a következményektől, kései nyilatkozataiban például Ferrari Violetta ezzel is magyarázta, hogy férjével távozott az országból. Kállai Ferenc vélekedését egy kései belügyi jelentésből ismerjük: „...nyíltan kiállt Major elvtárs mellett [...] 1956. november 1-jén [...] mélyen elítélte a Rákosi-féle vezetést, de ami most történik, azzal ő semmiképp nem tud egyetérteni, és nagyon aggódik, hogy itt ellenforradalom lesz” (ÁBTL 3.2.5. O-8-109/2/390).

(Folytatása a decemberi számunkban)

